

РЕЛІГІЯ

УДК 21+161.1

В.В. Волошин

Донецький національний університет, Україна

АНАЛІЗ ВИЗНАЧЕНЬ РЕЛІГІЇ ЗА ДОПОМОГОЮ КРИТЕРІЮ «ПОНЯТТЯ З НУЛЬОВОЮ ДЕНОТАЦІЄЮ У ДІЙСНОМУ СВІТІ»

У статті розглянуто загальні проблеми функціонування теорії визначення на території релігієзнавства. Визначення розглядається не тільки як формальна специфікація об'єктів та/або операція дескрипції інтенціональних маркерів поняття, але й як 1) складова епістемологічної процедури експлікації невідомого (можливого) за допомогою достовірного (дійсного); 2) форма дискурсу, що імплікує конвенції. Перевагу віддано контекстуальним визначенням з «відкритим» дефінієнсом. Запропоновано новий критерій типології понять. Розроблену типологію використано для аналізу дефініцій поняття «релігія».

Ключові слова: релігія, поняття, визначення, денотат, дійсний світ, можливий світ.

Визначення дозволяють специфікувати об'єкти, формувати й уточнювати знакові висловлювання, служать знаряддям дискурсивного аналізу. Вони є нормою використання слів та словосполучень, замінюють розлогі описи. За їх допомогою вводяться нові терміни, формується та уточнюється понятійно-категоріальний апарат. Від чіткості дефініцій (поняття «дефініція» та «визначення») використовуємо надалі як тотожні) залежить пояснювальний і евристичний потенціал наукової теорії та подальші класифікації. Немає однозначної відповіді на питання, що є предметом визначення – смисл імені, власне поняття, сутність об'єктів, акт інформаційного обміну на основі консенсусу щодо використання мовних «атомів» тощо. Завдання ускладнюється, коли йдеться про визначення понять, якими оперують соціально-гуманітарні науки.

А коли такий об'єкт постає ще й як таємниця з багатьма проєкціями (як у релігієзнавстві), його дефініція стає можливою тільки у формі актуальних гіпотез і припущень, завдяки конвенціям та апробації нових методів. Тема «теорія визначення та логічно-референційний аналіз дефініції поняття «релігія» – поки є terra incognita. У той же час, є релігієзнавці (Є. Аринін, Б. Лобовик, А. Колодний, О. Красников, А. Плантінга, Р. Уорн) та епістемологічні (І. Барбур, У. Куайн, А. Пап, В. Петрушенко, М. Попович, К. Поппер) дослідження з цікавими щодо нашої теми імплікаціями. Теорія визначення добре розроблена сучасними логіками (О. Анісов, Є. Войшвилло, О. Гладкий, Д. Горський, К. Попа, Г. Фреге та ін.). Багату історію мають проблема референції (Н. Арутюнова, М. Бунге, Г. Гриненко, М. Дамміт, К. Льюїс, В. Петров) та міждисциплінарна тема «можливі світи» (Н. Гудмен, М. Епштейн, С. Кріпке, Д. Льюїс, П. Руднев, Я. Хінтікка, Р. Чізом та ін.).

Мета статті – проаналізувати дефініції поняття «релігія» за допомогою нової методики, що формується на перетині онтології, епістемології релігії та логіки (зокрема, теорій визначення, референції та можливих світів). Визначення (definitio – Df) – це формулювання в стислій формі змісту поняття, тобто розкриття загальнозначущого смислового значення. У логіко-семантичному аспекті визначення – це виконання вимоги взаємозамінності поняття, що визначається (дефінієндум – Dfd), і того, що визначає (дефінієнс – Dfn). Деякі логіки вважають, що визначити поняття – це вказати його денотат (референт).

Зробити це можна двома шляхами: 1) перерахувати всі складові обсягу (екстенціональне визначення), 2) звести Dfd до понять, денотати яких вже відомі.

Коли йдеться про «релігію», ці процедури ведуть або до нескінченності, або до дефініційного свавілля та хаосу.

Існує понад 300 визначень релігії. Умовно їх можна поділити, з одного боку, на богословські й наукові (ширше – на богословські, філософські, соціологічні, аксіологічні, біопсихологічні тощо), з другого – на дескриптивні, деонтичні, структуралістські, процесуальні, з третього – на космо-, антропо-, соціоцентричні й т.ін. Джерельну базу статті складатимуть 165 визначень (106 визначень наведено у роботі Є. Ариніна [1, с. 224-243]).

Доречно вести мову про неелімінованість суб'єктивних складових визначення, яке має бути об'єктивно чітким та прозорим, але суб'єктивно багатозначним та евристичним. К. Попа бачить у дефініції семіотичну процедуру «розширення ідіолекту агента, що пізнає, завдяки комунікативним процесам, у які агент є включеним разом з іншими комунікантами» [2, с. 79]. Будь-яка функціонуюча дефініція – похідна конвенції та/або результат лінгвістичних правил. Навіть максимально коректний аналіз понять і суджень, що передбачає подальший вихід на визначення, дуже рідко веде до необхідних веритистських висновків. А. Пап скептично ставиться до підходу, згідно з яким визначення розкриває сутність поняття. Немає чітких відповідей на питання, які терміни з деякої множини є визначеними, і в термінах чого; які терміни є достатніми й необхідними для визначення; як виявити визначальний мінімум; яка частина визначення аналітична, а яка – фактична тощо. А. Пап робить висновок: вигідніше працювати з «відкритими поняттями», тобто поняттями не до кінця визначеними, «редукційними реченнями», що мають прогностичний потенціал [3, с. 252].

У логіці є чітка класифікація визначень. Всі вони або номінальні (визначається смисл знакового висловлювання), або реальні (визначається сам об'єкт). Більшість визначень релігії претендує на статус реальних. Визначення дихотомічно ділять на аналітичні (експліцитне формулювання значень термінів, які вже визначені контекстуально) й синтетичні (визначення абсолютно нового терміна або введення нового значення для терміна, що вже існує).

Останні постають необхідними в основному для фахівців з архаїчних і сучасних етнічних релігій, а також нових релігійних рухів. Визначення також ділять на явні та неявні. Явні – це визначення, в яких смисл визначуваного розкривається через зміст визначального. Явні визначення поділяють на: 1) абсолютні (жодна лексична частина D_{fd} не входить у D_{fn}) та неабсолютні (певна лексична частина D_{fd} входить у D_{fn}); 2) повні (D_{fd} і D_{fn} є тотожними) й неповні (D_{fd} і D_{fn} не є тотожними). Абсолютне, повне, явне визначення релігії неможливе, бо не можна витримати принцип повноти Г. Фреге.

У неявних дефініціях відсутні очевидні D_{fd} і D_{fn} і способи їх ототожнення; смисл визначуваного розкривається лише частково (в контексті). Контекстуальні визначення ми знаходимо у Г. Гегеля, Ф. Шеллінга, Л. Фейербаха, С. Франка, Р. Отто, М. Еліаде та ін.

Інтенціонально-семантичні номінальні дефініції придатні лише при етимологічному аналізі слова «релігія». Виключено екстенціональне визначення, бо неможливо перерахувати всі складові обсягу поняття «релігія». Має право на життя й підхід, наприклад, М. Вебера, Х. Нібура, Р. Уорна, що уникали взагалі дефініцій релігії, або презентація кількох визначень (Г. Гегель, А. Бергсон).

Дефініції можуть бути повсякденними й теоретичними залежно від того, чи маємо ми на меті уточнити значення відомого поняття, ввести нове ім'я до буденного вжитку, чи намагаємося зробити ті самі операції на рівні наукових теорій.

Теоретичне визначення передбачає оперування науковими нетривіальними поняттями. Тропи, перш за все метафори, тут є зайвими. Але, беручи до уваги

відмінності ідіолектів, рівень інтелектуального розвитку агентів комунікації («релігія» – поняття різнопланове, багатовекторне, воно маркується світоглядними паттернами), виключити повсякденні визначення неможливо. Абсолютні, повні та теоретичні визначення «релігії» не мають монополії перед неабсолютними, неповними й буденними.

Більшість дефініцій – це умовно реальні, явні, неповні визначення, класифікаційні за своєю структурою, з широким діапазоном родових понять і видових відмінностей. Існують непредикативні та генетичні визначення. Їх гносеологічний потенціал є обмеженим: у перших – небезпекою «кола» (тавтологією), у других – труднощами щодо охоплення ключових моментів еволюції всіх релігій, що дозволило привести їх до єдиного знаменника.

Взагалі, дотримання всіх правил визначення є неможливим. Існує чітке й поширене ім'я («релігія»), але сукупність пояснювальних положень виявляється більшою, ніж може абсорбувати навіть громіздке контекстуальне визначення. Ми не можемо не враховувати таких параметрів, як історичний час і наявність різних типів раціональності. Прагнення жорстко дотримуватися формально-логічних принципів і правил – шлях до схематизму. Логіки, на жаль, мало цікавляться тим, як цю науку використовують у релігієзнавстві. Ми знайшли тільки одну роботу, де приділено увагу проблемі визначення релігії. Ось цитата з праці М. Коена та Е. Нагеля: «Релігію іноді визначають у догматичних термінах, іноді в термінах соціальної організації й ритуалу, а іноді в термінах емоційного досвіду. В результаті виникають конфлікти щодо значення або сутності релігії, які є швидше дискусіями про слова» [4, с. 324].

Констатуємо багатовекторність інтерпретації феномену релігії залежно від світоглядних переконань дослідника. Для К. Маркса релігія – це «злітання пригнобленої тварі», «опіум народу», для М. Мюллера – «жага нескінченного», для П. Флоренського – «художниця порятунку», для Дж. Сантаяни – «вид поезії», для З. Фрейда – «нав'язливий невроз» тощо. Ідіолект дослідника виявляється в мові, яка не є суб'єктивною за змістом, хоча й містить безліч суб'єктивних елементів. Вона – засіб об'єктивації індивідуального досвіду, причому «учасники комунікації $S1$ та $S2$ перебувають щодо терміну β у різних прагматичних та пізнавальних ситуаціях» [2, с. 186]. Необхідно враховувати аксіологічний заряд терміна, його ідіолектичну семему.

Поняття Dfn (Бог, світовий дух, надприродне начало, безсмертя та ін.) для одного автора є порожніми, для іншого, навпаки, мають очевидний денотат. Доцільно взагалі відмовитись від так званих «порожніх понять». В. Петрушенко виходить з «постулату неможливості «порожнього мислення», тобто мислення з нульовим змістом» [5, с. 13].

Як зазначає М. Попович, «порожні поняття» мають смисл, бо об'єкти, на які вони вказують, є розпізнавальними, а «припущення про існування неможливих об'єктів заслуговують на пильну увагу, оскільки за логічними парадоксами криються серйозні труднощі мислення» [6, с. 7].

К. Льюїс підкреслює, що поняття й категорії, нерідко «порожні» або «напів-порожні», свідомо екстраполюються у світ, бо в іншому разі світ дійсний (не говорячи вже про уявний) просто не набув би адекватних для його пізнання форм [7, с. 212]. Релігієзнавчі логічні конструкти (поняття, висловлювання, міркування, теорії) мають своїм референтом часто ймовірнісне, гіпотетичне, навіть неможливе. Сферу трансцендентно-сакрального пропонуємо розглядати як один із можливих світів. Не кожний світ може претендувати на статус внутрішньо когерентного вимислу. До можливих світів необхідно підходити з обмеженими істиннісними очікуваннями. Полісемічне поняття «можливий світ» виступає як онтологічне припущення, яке дозволяє

осмислити альтернативні світи (стани) та аналізувати їх когнітивні імплікації в тих чи інших координатах.

«Можливі світи» релігії – це переформатування дійсності в результаті визнання її неповною і за рахунок ослаблення або посилення одних атрибутивних характеристик на користь інших.

Концепт «можливий світ», зрозуміло, не має чіткого онтологічного статусу та прозорого референта. Але не тільки в повсякденних міркуваннях, а й у наукових теоріях проблематично елімінувати поняття з невизначеною денотацією. Пропонуємо говорити про «поняття з нульовою денотацією в певному світі». Надалі будемо використовувати такі позначення: $W 1$ – поняття з безумовним та очевидним денотатом у дійсному світі (наприклад, «суспільство», «віруючий», «Вселенський собор»), $W ? 1$ – поняття з денотатом, що є, але конвенційно не є очевидним та безумовним («релігійний досвід», «функція релігії», «ахімса»), $W ? 0$ – поняття з проблемним, неочевидним денотатом («вічність», «священне», «архетип») $W 0$ – поняття з нульовою денотацією («Страшний суд», «мана», «нірвана»). Поняття, що фіксують об'єкти можливих світів без сакральної референції, а також поняття логічно та фактично суперечливі, позначимо $W-1$, хоча семантичні відмінності між поняттями «Воланд», «Людина-павук», «полтергейст», або «стверджувально-заперечне судження», звичайно, мають місце. Поняття, які ми відносимо до $W-1$, відіграють складну роль. Питання про їх релігійний та релігієзнавчий статус залишається відкритим. Деякі поняття можуть розглядатися виключно як метафори без чітких рамки та фокуса («смерть Бога», «країна мрій», «третє око» та ін.). Як це не дивно, мовні об'єкти з неочевидною референцією ($W ? 1$) є категоріальною засадою пізнавальної діяльності. Точність денотації та, взагалі, стрункість та адекватність наукової теорії забезпечуються за допомогою понять $W ? 1$ («якість», «значення», «зміст», «сутність», «смысл» і т.д.).

У природничих науках переважають поняття $W 1$ з «вкрапленням» $W ? 1$, надзвичайно рідко – $W ? 0$. Соціально-гуманітарні дисципліни частіше допускають $W ? 0$, рідко – $W 0$. Релігієзнавство – унікальна й складна наука, вона оперує всіма видами понять рівною мірою. Такої кількості понять і термінів $W 0$ немає в жодній дисципліні. Чим більше транссвітових і міждисциплінарних зв'язків, тим складніше виключити помилки, важче знайти референт. Тому й понятійно-категоріальний апарат релігієзнавства відрізняється надзвичайною складністю та дискусійністю.

Будь-яка дефініція являє собою систему взаємопов'язаних понять з різними інтенціонально-екстенціональними характеристиками. Поняття Dfn , що покликані розкрити зміст Dfd , мають різні денотати, тобто прийнятно говорити про розмаїття референційної бази дефінієнсу. Спробуємо за допомогою запропонованої вище типології понять виявити деякі тенденції у визначенні релігії. Зрозуміло, навіть перерахувати всіх авторів не видається можливим. Тому наведемо тільки результати. Проте спочатку приклад, що розкриє суть аналізу. «Релігія є пізнанням всіх наших обов'язків ($W ? 1$) як божественних заповідей ($W 0$)». «Релігія є таке практично-духовне входження людини у світ ($W ? 1$), яке визначається станами її несвободи ($W ? 1$) й полягає у вірі в надприродне наповнення цих станів ($W ? 0$) шляхом культової діяльності ($W 1$)». У дефінієнсі І. Канта два поняття – з наявним, але конвенційно нечітким денотатом і з нульовою денотацією в дійсному світі (зрозуміло, віруючі мають підстави не погодитися). У Dfn Б. Лобовика – поняття трьох типів: з нечітким денотатом; з проблемним, неочевидним; з очевидним, прозорим денотатом.

У 165 розглянутих визначеннях виявилось 40 – 50 понять $W 1$, 105 – 120 – $W ? 1$, 95 – 110 – $W ? 0$, 60 – 70 – $W 0$. Часова динаміка не проглядається. Домінування $W ? 1$ і $W ? 0$, стабільна присутність $W 0$, останнє місце $W 1$

спостерігається у дефініціях XIX ст. та усього XX ст. Точні дані є неможливі з наступних причин.

По-перше, структуру багатьох Dfn важко формалізувати однозначно, особливо за наявності двох і більше речень, кожне з яких – складне судження.

По-друге, грань між сусідніми типами $W 1$ та $W ? 1$, $W ? 1$ та $W ? 0$, $W ? 0$ та $W 0$ є дискусійною. Особливо складно інтерпретувати епістемічні (ширше – ментальні) стани (приклади – Df 3. Фрейда, У. Джемса, К. Гірца).

По-третє, – наявність метафор («голод серця», «душа культури», «відгук на граничне» і т.д.). Складно, наприклад, «розшифрувати» А. Уайтхеда: «Релігія є баченням того, що знаходиться по той бік, поза й усередині швидкоплинного потоку безпосередньо даних речей; того, що має реальність і все ж очікує реалізації; того, що є віддаленою можливістю і все ж виявляється найбільшим з фактів сьогодення; того, що надає значення всьому минушому, само ж не дається для розуміння; того, що постає остаточним благом та одночасно знаходиться поза межами досяжності; того, що служить вищим ідеалом і є предметом безнадійних шукань» [8, с. 253-254]. Як розуміти «відображений в душі людини знак її вищого призначення» (Е. Ренан) або «опір смыслу і спонтанності» (В. Налімов)? Часто виявляються холистичні етерналістські мотиви (Ф. Шеллінг, О. Пфлейдерер, Е. Ленг, С. Франк, М. Еліаде, Є. Торчинов та ін.). Прозорими (завдяки пануванню $W 1$ і $W ? 1$) є соціологічні визначення (Е. Дюркгейм, М. Дуглас, Г. Зіммель, М. Йінгер).

Необхідно мати на увазі, що поняття «людина» ($W 1$), якщо не явно, то латентно присутнє у всіх дефініціях. Рідко зустрічаються Dfn, що включають всі типи понять (Df I. Ільїна, Х. Кюнга, І. Барбура). Приклад: «Релігія – традиція спільних обрядів, переказів, досвіду, вірувань та етичних норм, яка розглядає життя в більш широкому смисловому контексті; в більшості релігійних традицій (хоча й не у всіх) існують священні тексти або писання, і в більшості з них виражено віру в вищу силу, що перевершує людське життя» [9, с. 415]. Мінімум дефініцій тільки з одним типом: «Релігія, однак, є відношення духу до духу, знання духу про дух в його істині, а не в його безпосередності, природності» [10, с. 412-413]. Всі складові Dfn претендують на статус $W 0$. Але у Г. Гегеля ми виявимо визначення, які мають й іншу структуру.

Різновидом реального, аналітичного, явного визначення є визначення класифікаційне (через найближчий рід і видову відмінність). Таке визначення вважають найбільш адекватним. Значна частина дефініцій релігії за своєю формою є класифікаційними, але проблема виникає при знаходженні найближчого роду об'єкта, іменованого «релігією». Маємо дуже широкий діапазон родових понять. Домінують при визначенні суттєвих ознак такі, як наявність віри в Бога, божество, надприродне; існування особливої невідтворюваної сфери священного, трансцендентного; присутність надлюдського Начала – гаранта абсолютних цінностей; практичне відношення до Абсолюту тощо. Ці ознаки є темпорально і просторово дискретними, не мають однозначної інтерпретації. Дослідники розглядають істотні ознаки крізь призму їх онтологічного, епістемологічного, антропологічного статусів, функціональності, деонтичної та аксіологічної модальності тощо. Ускладненою постає абстракція ототожнення і як наслідок – проблемність використання індуктивного метода побудови аналітичних визначень. Дуже рідко родові поняття являють собою $W 1$, у той час як $W ? 0$ й навіть $W 0$ присутні дуже часто. Не доводиться говорити про будь-який консенсус й стосовно фіксації стійкої видової відмінності.

«Сутнісні» дефініції більше навантажені конотаціями і детерміновані світоглядними установками, в них переважають $W ? 0$, $W 0$. Дескриптивні визначення більше звернені до дійсного світу та орієнтовані на включення $W 1$, $W ? 1$. Вони прагнуть до нейтральності, позаконфесійності. Хоча з об'єктивних причин це не завжди вдається. Необхідно відрізнити оцінку від визначення. За словами Миколи Кузанського, релігія «нестійко

коливається між духовністю і суєтністю». Так і в дефінієсах ми виявимо все – від сексуальних розладів і бруду до вічності незбагненого Творця.

Висновки

Через те, що структурні елементи багатьох дефініцій в переважній більшості є поняттями $W \neq 0$ та W_0 , дотримання правил теорії визначення постає проблематичним. Релевантним вважаємо інтуїтивний метод, коли аналітична дефініція є певного роду розумовим експериментом. З інтенціонально відмінних один від одного $Dfn_1, Dfn_2, \dots, Dfn_n$ прийнятно обирати той, який має більш високий евристичний потенціал у плані подальших аналізу та класифікацій, виводимості наслідків і зв'язків.

Визначення – не просто формальна специфікація об'єктів або введення нового мовного знака, воно також є формою спілкування суб'єктів пізнання, важливим складником гносеологічної процедури експлікації сутності невідомого ($W_0, W \neq 0$) за допомогою достовірного (W_1 і $W \neq 1$). Коли говоримо про релігійні явища, визначення є радше актом інформаційного обміну на основі лінгвістичних конвенцій. «Чисте», рафіноване визначення без контексту може ускладнити інформаційний обмін.

Проблема більш-менш суттєвих ознак і сфери їх виявлення є найбільш складною, тому доцільно вести мову про ознаку, істотну в певному відношенні. Відсутність стабільних, конвенційно закріплених, невідчужуваних атрибутів релігії не дозволяє розглядати наявні дефініції як вичерпні. Але вони працюють в межах конкретних теорій. Порушення логічних правил є неминучим, в багатьох випадках – виправданим. У більшості визначень домінують максимально «відкриті» поняття без явного, чіткого, однозначного денотата. Сформулювати абсолютне повне явне визначення релігії неможливо. Важко, апелюючи до дійсності, визначити ноуменальний можливий світ. Щодо поняття «релігія» остаточного дефінієнса ми не знайдемо. Тому віддаємо перевагу стипулятивним контекстуальним визначенням.

Похідними релігійної віри, як правило, є поняття $W_0, W \neq 0$, знання – W_1 і $W \neq 1$. Але віра не виключає W_1 і $W \neq 1$, а знання допускає $W_0, W \neq 0$ і навіть $W-1$. Якщо мають місце ймовірнісні судження, то можна допустити в логіку й імовірнісні поняття. Універсуми смислів та універсуми об'єктів можуть не збігатися. Загальне значення завжди відчуває вплив уявного та поза межного. Саме цей неелімінований вплив забезпечує наявність W_0 і $W \neq 0$. Інтуїтивізм такого критерію робить наш поділ понять нестрогим і відкритим для фальсифікації.

«Релігія» може використовуватись для фіксації певної вірувальної системи, ментальних станів й конкретних (в тому числі, буденно-емпіричних) явищ; позаісторичних й позачасових характеристик й образів світу (світів), людини й суспільства й т.ін. Визначаючи релігію, доречно використовувати всі типи понять.

Пропонуємо власне визначення. «Релігія» – загальне, нереструктурне поняття (W_1) для фіксації безлічі моделей розуміння ($W \neq 1$) та інтерпретації ($W \neq 1$) дійсного (W_1) та можливих ($W \neq 0$) світів. В основі інтерпретацій ($W \neq 1$) – віра ($W \neq 1$) в існування певного універсального інобуття (W_0) з абсолютним ціннісним статусом ($W \neq 0$), кінцевим екзистенційним змістом ($W \neq 0$) і сотеріологічною надзначимістю (W_0).

ЛІТЕРАТУРА

1. Аринин Е.И. Философия религии. Принципы сущностного анализа / Аринин Е.И. – Архангельск : Изд-во ПГУ им. М. В. Ломоносова, 1998. – 297 с.
2. Попа К. Теория определения / К. Попа ; [пер. с рум. М. Ф. Солодухина]. – М. : Прогресс, 1976. – 248 с.
3. Пап А. Семантика и необходимая истина. Исследование оснований аналитической философии / Артур Пап ; [пер. с англ. Е.Е. Ледникова]. – М. : Идея-Пресс, 2002. – 420 с.
4. Коэн М. Введение в логику и научный метод / Моррис Коэн, Эрнест Нагель; [пер. с англ. П.С. Куслия]. – Челябинск : Социум, 2010. – 655 с.

5. Петрушенко В. Епістемологічний аргумент в онтологічному доведенні / В. Петрушенко // Філософська думка. – 2002. – № 2. – С. 3-20.
6. Попович М. В. Що таке філософія? / М. В. Попович // Філософська думка. – 2006. – № 1. – С. 3-24.
7. Льюис К.И. Виды значения / К.И. Льюис ; [пер. с англ. В.З. Демьянкова] // Семиотика / [сост. и общ. ред. Ю.С. Степанова]. – М. : Радуга, 1983. – С. 211-224.
8. Уайтхед А.Н. Избранные работы по философии / А.Н. Уайтхед ; [пер. с англ. ; сост. И.Т. Касавин]. – М. : Прогресс, 1990. – 718 с.
9. Барбур И. Религия и наука: история и современность / И. Барбур ; [пер. с англ. А. Федорчука]. – М. : ББИ св. апостола Андрея, 2000. – С. 1-416.
10. Гегель Г. Философия религии : в 2 т. / Г. Гегель ; [отв. ред. А.В. Гулыга ; пер. с нем. М.И. Левиной]. – М. : Мысль, 1976. –Т. 1. – С. 205-530.

В.В. Волошин

Анализ определений религии с помощью критерия «понятие с нулевой денотацией в действительном мире»

В статье рассмотрены общие проблемы функционирования теории определения на территории религиоведения. Определение рассматривается не только как формальная спецификация объектов и/или операция дескрипции интенциональных маркеров понятия, но и как 1) составляющая эпистемологической процедуры экспликации неизвестного (возможного) с помощью достоверного (действительного); 2) форма дискурса, имплицитно конвенции. Преимущество отдано контекстуальным определениям с «открытым» дефиниенсом. Предложен новый критерий типологии понятий. Разработанная типология использована для анализа дефиниций понятия «религия».

Ключевые слова: религия, понятие, определение, денотат, действительный мир, возможный мир.

V.V. Voloshin

Analysis of Definitions of Religion by Means of Criterion «a Notion with a Zero Denotation in the Real World»

General problems of the theory of definition's functioning in the sphere of religious studies are considered. A definition is treated not only as a formal specification of objects and/or descriptive operation of a notion's intensional markers, but also as: 1) a constituent of the epistemological procedure of the unknown's (the possible) explication with the help of the trustworthy (the real); 2) a form of a discourse which implies conventions. Contextual definitions with an «open» definiens are preferred. A new criterion of notions' typology is suggested. The elaborated typology is used for the analysis of the notion «religion».

Key words: religion, notion, definition, denotation, real world, possible world.

Стаття надійшла до редакції 05.03.2014.